

керуються скепсисом і зухвалістю, своєрідним інстинктом побудови думки та світогляду³¹. Тож виявляється така основна характеристика гравців у добу постмодернізму – їх присутність і відсутність. Автор і читач постають як ілюзія, “культурне місце”, але водночас втілюють і реалізують свою конкретну індивідуальність у творі як певному мовному та культурному кодів. Постмодерністська гра претендує на своєрідний інтелектуальний естетизм думки обох – автора і читача. Читачеві в постмодерністській грі відводиться більш творча роль, роль співавтора, деміурга.

Герой постмодерністської літературної гри часто має вітально-біологічне потрактування. Актуалізується енергетика бажання, оснований на знаково-символічних структурах, неусвідомлених кодах і стереотипах. Герой ставиться на межу психологічного, соціального, морального конструкту нормальної людини.

Гра базується на іронії. Вона неселективна і має переважно тілесно-онтологічний характер. У світоглядній постмодерністській парадигмі сумнів та іронія панують беззастережно, вони зачіпають усі сторони буття.

Пластичний модус постмодерністської іронії набуває характеру дзеркальної гри, котра проявляється подвійно. Це іронічне відбиття минулого досвіду в різних проявах (пародійне, гротескне, трагікомічне, фарсове тощо), а також самоіронія і самопародіювання, тобто критичне, іронічне роздивляння себе самого у викривленому дзеркалі. Постмодерністське ігрове мислення актуалізує властивості незвичних дзеркал, котрі мають здатність конструювати структуру, оскільки віддзеркалюють фрагменти науки, історії, моралі, політики та художньої практики. Дзеркальний відбиток набуває в такому випадку несподіваного вигляду, не передбачуваного результатом внутрішньосистемних взаємодій. Постмодерністське дзеркало також відбиває суб'єкта, помножуючи його в певний ланцюжок ідентичностей тієї ж самої особистості, вписаний у контекст культури. Культурний контекст, представлений знаково-символічним універсумом, зумовлює розуміння та інтерпретацію суб'єкта через тексти культури. У такий спосіб суб'єкт децентрується наочно.

Основні закономірності постмодерністської дзеркальної гри культурними набутками реалізуються кожним автором по-різному, в індивідуальному стилі та манері, із жартівливою дотепністю та віртуозною імпровізацією. Індивідуальна реалізація дзеркального принципу постмодерністської гри вимагає дослідження окремого автора та його твору.

³¹ Баткин Л. О постмодернизме и “постмодернизме” // Октябрь. – 1996. – № 10. – С. 179.

Олена Дубініна

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ В РОМАНІ ВІЛЬЯМА СТАЙРОНА “ВИЗНАННЯ НАТА ТЕРНЕРА”

Автор роману “Визнання Ната Тернера”, звісно ж, не перший, хто писав про рабство, але його твір став однією з перших спроб *переосмислення* історії чорного народу, до того ж із позицій білого південця, у контексті другої половини

XX ст. В.Стайрон, для якого, за його власними словами, очевидними були “зв’язки між рабовласницьким Півднем, далеким та темним, та його (Стайрона. — *О.Д.*) добою, сучасною, але не обов’язково більш просвіченою”¹, прагнув поєднати “минуле та сучасне в єдиному баченні”².

“1831 р. фанатичний чорний раб на ім’я Нат Тернер очолив жахливий заколот у графстві Саутгемптон, убивши багатьох білих людей. Заколот був придушений, Нат Тернер і більшість інших негрів-учасників бунту за свої жорстокі вчинки були повішені”³. Цей невеличкий фрагмент підручника з історії Віргинії захопив уяву В.Стайрона, ще коли він був десятирічним хлопчиком. Відтоді образ раба Ната Тернера постійно присутній у закутках його свідомості і 1961 р. В.Стайрон нарешті приступив до написання роману, який 1967 р. побачив світ під назвою “Визнання Ната Тернера”.

Постать Ната Тернера приваблювала письменника з багатьох причин. Згадаймо, що на американському півдні за 250 років існування рабства повстань бунтів чи заколотів майже не було. Історики Ф.Танненбаум та С.Елкінс пояснюють це тим, що “американське негритянське рабовласництво, унікальне за своїм психологічним пригнобленням, було настільки деспотичним та демаскуючим, що влаштувати організоване повстання було майже неможливо”⁴. І все ж Нат Тернер зробив неможливе — організував і очолив повстання рабів, яке, хоча й було придушене, залишило помітний слід у свідомості як білого, так і чорного населення. Біле населення не лише Віргинії, а й усього Півдня було вражене й до нестями налякане діями повстанців, від рук яких загинули шістьдесят білих людей, серед яких жінки, діти й літні люди. Після придушення повстання білі жорстоко помстилися не лише його учасникам, а й безневинним людям лише тому, що вони належали до однієї раси з повстанцями. На законодавчому ж рівні було ухвалено низку постанов, які зробили життя чорних рабів ще нестерпнішим. Попри все, повстання під керівництвом Ната Тернера мало й позитивні наслідки: після двохсотлітнього замовчування жахливе становище чорної людини викликало хвилю протестів як південних лібералів, так і північних аболіціоністів. Сам же Нат Тернер став народним героєм, який боровся й загинув за свободу й гідне людини життя чорної раси.

В.Стайрон, створюючи образ Ната Тернера, прагнув насамперед уникнути будь-якої його заідеологізованості, навішування соціально-історичних штампів. “Я сподіваюся, — говорив письменник в одному з інтерв’ю, — що, коли завершу образ Ната Тернера, він не буде ані Великим лідером — дурним, заблудлим вислюком, яким його міг би зобразити комуністичний письменник, — ані довершеним сатанинським демагогом, яким його представляють поверхові історичні факти, а живою людиною великої сили та великого потенціалу, яка десь під час боротьби за свободу та безсмертя збилася зі шляху”⁵.

Послугуючись реальними фактами минулого, уривчастими відомостями про Ната Тернера, В.Стайрон зосереджує увагу не стільки на подіях, скільки на психології учасника цих подій, оскільки прагне з’ясувати не як це було, а чому це сталося.

Важливим структурним елементом роману стає паратекст: заголовок твору “Визнання Ната Тернера” та “Авторська заувага”, що передує тексту. Для назви роману В.Стайрон використав заголовок брошури Т.Грея, написаної зі слів самого ватажка повстання, наголосивши, отже, що в основі твору лежать документальні свідчення. Водночас можливість сприйняття роману як історичного

¹ West J. L. William Styron, A Life. — NY., 1998. — P.232.

² Ibid. — P.341.

³ Styron W. This Quiet Dust and Other Writings. — NY., 1992. — P. 9.

⁴ Ibid. — P.14.

⁵ West J. L. William Styron, A Life. — NY., 1998. — P.222.

заперечується в “Авторській заувазі”: “Моїм прагненням було, – зазначає В.Стайрон, – написати твір, що становив би собою не стільки “історичний роман”..., скільки медитацію з приводу історії”⁶. Отже, за висловом Арістотеля, тут ідеться “не про те, що справді сталося, а тільки про те, що могло б статися, тобто про можливе або неминуче”⁷. Отож звинувачення в порушенні історичної правди про Ната Тернера, що часто лунають на адресу В.Стайрона, видаються щонайменше неправомірними. Звісно, автор роману міг би уникнути багатьох закидів критиків, якби змінив реальні імена героїв та топографічні назви місцевості на вигадані, як, скажімо, зробив це Р.П.Уоррен у творах “Біля небесної брами” та “Доволі миру та часу”. Проте В.Стайрон прагнув викликати в читача не абстрактні уявлення про подію, а усвідомлення конкретної історичної правди минулого задля розуміння сучасного. Водночас, не зважаючи на реальність імені та багатьох фактів, що стосувалися саутгемптонського повстання, стайронівський Нат Тернер не може вважатись історичною особою. Він персонаж фікціонального світу, який, існуючи серед вигаданих героїв і ситуацій, залишається постаттю квазіісторичною. Уже сама манера змалювання Стайроном образу Ната Тернера – через свідомість самого героя – заперечує можливість історіографічного підходу до аналізу тексту.

Варто зазначити, що обравши для твору форму сповіді, письменник зіткнувся з неабиякою проблемою. Річ у тому, що мова чорношкірого раба, який жив на початку ХІХ ст., навряд чи вирізнялася лексичним багатством, тому В.Стайрон не міг обмежувати свій наратив лише мовними можливостями Ната Тернера. Отож у діалогах роману герой послуговується лексикою, яка, очевидно, була властива історичному Натові, однак у внутрішніх монологів подібна специфіка зникає, а рефлексії й медитативні частини твору пройняті авторським голосом, присутність якого аж ніяк не порушує реалістичності відтвореного довоєнного побуту та атмосфери рабовласницького Півдня першої третини ХІХ ст. Коли в одному з інтерв'ю В.Стайрона запитали про змішування голосів у його тексті, він відповів: “Це літературний стиль”, “певна форма перекладу”⁸.

Звучання наративного голосу роману збагачується також завдяки голосу Джеймса Болдуїна, з яким В.Стайрон багато спілкувався під час написання твору. Цього чорношкірого письменника можна вважати певною мірою прототипом образу Ната Тернера. Періоди “нігурської” меланхолії героя, його суперечливе ставлення до білих, повага й водночас презирство до власної раси, гнів на побратимів, що перемижується з вибухами всепоглинущої любові до них, – усе це присутнє і в публіцистиці Дж.Болдуїна, а сексуальна амбівалентність Ната якоюсь мірою споріднена з болдуїнівською гомосексуальністю. Сам Болдуїн вважав, що в характері стайронівського Ната багато спільного з його власним. “Якби я був актором, я міг би зіграти цю роль”⁹, – зізнався він в одному з інтерв'ю. Отже, така поліфонічність звучання наративного голосу роману, в якому поєднуються голоси історичного Ната Тернера, чорношкірого письменника Дж.Болдуїна – борця за права чорної людини у 1960-х рр., та голос В.Стайрона, білого південця, предки якого володіли рабами, а сам він прагне знайти відповідь на актуальні расові питання, – надзвичайно плідна для різнорівневої, філософської та етичної інтерпретації саутгемптонського повстання 1831 р.

Наратив роману структурований за моделлю, апробованою В.Стайроном у його попередніх творах: багаточаровий та різноаспектний художній матеріал організується завдяки зовнішній рамковій ситуації. Нею стало перебування Ната

⁶ *Styron W. The Confessions of Nat Turner.* – Toronto; New York; London; Sydney, 1983. – P.250.

⁷ *Арістотель. Поетика.* – К., 1967. – С.54.

⁸ *West J. L. William Styron, A Life.* – NY., 1998. – P.336.

⁹ *Ibid.* – P.336.

в тюремному льосі, де він чекає спочатку суду, а потім виконання смертного вироку. Стан героя природно зумовлює напрям його думок: Нат згадує своє життя, розмірковує над наслідками та причинами поразки повстання, намагається на порозі смерті досягти єдності з Богом, якого втратив. Як і в інших творах письменника, нарративна рамка роману не лише виконує організуючу функцію, а й має символічне значення. Образ Ната у кайданах напередодні неминучої загибелі сприймається як метафоричне уособлення становища чорної людини у США і як загальний вимір екзистенційної приреченості життя.

Топос зовнішньої нарративної ситуації — льох у в'язниці в Єрусалимі, невеличкому південному містечку в окрузі Саутгемптон, де стратили Ната, — також набуває символічного значення, становлячи собою алюзію до євангельської легенди про Христа. Ця невимушена асоціація, що посилюється завдяки ще одному реальному факту — Ната також стратили в п'ятницю — стає вельми важливою для стайронівських художніх спекуляцій, тому натяки на хриstopодібність образу Ната Тернера в тексті непоодинокі. Втім, варто завважити, що, керуючись властивою йому логікою, В.Стайрон не подає чітко визначених понять: наскільки його Нат Тернер подібний до Христа, настільки ж він суперечить самому новозаповітному світосприйняттю.

Перший розділ твору — “Судний день” — розповідає про ті 5 днів із життя Ната, упродовж яких він диктує свої зізнання Грею, та безпосередньо про день суду 5 листопада 1831 р. Наратив цього розділу залучає до фікціонального тексту документальні відомості про Ната Тернера — брошуру Т.Грея та протоколи засідання суду. Такий художній прийом спрямований на те, щоб, актуалізуючи у свідомості читача його власні історичні знання про Ната Тернера та про криваве повстання, за допомогою так званого ефекту “очуження” (Шкловський — Брехт) подати знайомі речі в новому світлі. Взнявши за основу образ Ната Тернера, що постає зі сторінок брошури, автор поступово руйнує читацький горизонт очікування. Рухаючись слідом за “зізнаннями героя”, він, послуговуючись антитезою — протиставленням ілюзії та реальності, фальші та істини — розхитує підвалини усталених поглядів на відому історичну подію, наближаючись до властивої другій половині ХХ ст. ментальності постмодернізму. Отже, у першому розділі роману “Визнання Ната Тернера” не стільки відбувається осмислення постаті головного героя, скільки з'ясовується питання достовірності висвітлення цього образу в так званих історичних документах.

Зображуючи процес співпраці Ната та Грея над створенням офіційних “визнань”, автор зосереджує увагу довкола питань, важливих для інтерпретації цього документа: “Чому Нат вирішив давати свідчення? Чи був він щирий? Наскільки Грей змінив слова Ната? І врешті-решт, скільки в образі Ната, який постає зі сторінок “визнань” 1831 року, від самого Ната, а скільки від Грея?”. Отже, основними поняттями, якими оперує письменник у першому розділі роману, стають *істинність* і *справедливість* офіційно створеного образу Ната Тернера. Уникаючи недоречної в даному разі прямолінійності висновків, послуговуючись натяками та текстуальними сигналами, які, втім, значною мірою впливають на сприйняття тексту читачем, автор наголошує на “обробленості” Т.Греєм зізнань Ната. Промовистий, скажімо, уже той факт, що зізнання Ната Тернера, незважаючи на те, що сам він був письменним, записуються, а отже, *створюються* Греєм. Засвідчує це й епізод, у якому описується формальна перевірка перед судом свідчень ватажка повстання. Починається вона фразою Грея: “Звичайно, Nate, і не передбачалося достеменно передавати ті самі слова так, як ти їх мені говорив. Природно, що в судових зізнаннях ми маємо дотримуватися певних правил високого стилю, тобто, більшою чи меншою мірою необхідно переструктурувати

та *переробляти* ту грубість, непродуманість манери, властивої будь-якій розмові...”¹⁰. Слово *переробляти*, подане в тексті роману курсивом, увиразнює іронію з приводу слів Грея, що посилюється фразою із внутрішнього монологу Ната: “Мені лише цікаво, яка частина правди, що я йому розповів, потрапить до тих моїх зізнань, які він зрештою опублікує”¹¹. Як підтверджують сучасні дослідники, зміни, які історичний Т.Грей вніс у свідчення раба, стосувалися не стільки реального перебігу подій, скільки загальної ідеологічної забарвленості його зізнань.

Ідеологічною заангажованістю вирізняється і процес суду над “бунтівним рабом” Натом Тернером, під час якого поняття “справедливості”, що має бути атрибутом правосуддя, як засвідчує роман В.Стайрона, втрачає будь-який сенс. Про це свідчить той факт, що Грей обманув Ната, записуючи його зізнання не для захисту, а для обвинувачення. А на суді цей адвокат, який *de jure* мав захищати Ната, *de facto* виявляється апологетом рабства; блискуча промова його мала на меті ґрунтовно довести необхідність існування інституту рабовласництва. Отже, уже в першому розділі, у процесі розвитку наративу, коли за допомогою антитез піддається сумніву істинність загальновідомих фактів про повстання, поступово втрачається і визначеність атрибутів історичного образу Ната, створеного на базі тогочасних документів, — релігійного фанатизму й розумової відсталості негра, які нібито й викликали безпідставну ненависть до білих. На тлі заперечення цього створеного ідеологією південного рабовласницького суспільства образу вибудовується інша картина саутгемптонського повстання. Отже, основна мета другого і третього розділів — структурування *можливого* типу особистості Ната Тернера та *ймовірного* перебігу подій. Саме таке, суголосне постмодерним літературним тенденціям звучання мав творчий експеримент В.Стайрона.

Традиційна лінійна автобіографічна оповідь другого та третього розділів роману використовується на кшталт психоаналітичного екскурсу у свідомість героя. Експліцитні прояви наратора — його коментарі (здебільш оціночного характеру), вмонтовані в самий рух оповіді, та імпліцитна робота його свідомості (очевидна селективність щодо подій, які виокремлюються та вводяться в наратив із загального життєвого потоку) — формують об’ємний психологічний образ дігетичного наратора, створюючи постійне напруження між свідомістю, що оповідає, і свідомістю, що оповідається. Внутрішня трансформація свідомості, що оповідає, її поступовий рух від образу Ната, яким він був у дитячі чи юнацькі роки, до того, яким він став у зрілому віці, зумовлює поділ автобіографічного наративного потоку на два розділи — другий та третій, які презентують не лише різні часові періоди життя героя, а й його різні душевні стани.

Назва другого розділу “Минулі добрі часи: голоси, марення, спогади”, в якому йдеться про юнацькі роки Ната, вказує на бажаність, але примарність, віддаленість для наратора того життя, як і самого безтурботного образу Ната Тернера тих часів. У цьому розділі письменник відтворює процес формування особистості ватажка повстання, з’ясовує психологічні мотиви його бунту. Відчуття власної винятковості, роздвоєність між білим та чорним світами і глибока релігійність — ось ті доміанти характеру Ната, що, сформувавшись уже в дитинстві, зумовляють його життєвий шлях — від улюбленця білих господарів до кривавого бунтівника, що повстав за права чорної людини.

Нетипова для більшості чорних самоповага Ната була, виходячи з логіки наративу, його родовою ознакою, про що свідчать вкраплені в текст історії про бабусю по материнській лінії та про батька — бунтівників за духом. Ще один визначальний фактор у формуванні свідомості героя — його приналежність до

¹⁰ *Styron W. The Confessions of Nat Turner. — P.24.*

¹¹ *Ibid. — P.319.*

челяді, елітного стану рабів. Отже, уже з дитячих років Нат віддаляється від свого народу, сприймаючи негрів із плантації як “нижчий прошарок людей – натовп покидьків, незграбних, невихованих, необтесаних”¹². Але найбільш руйнівним для свідомості хлопця стало його перебування в домі господарів – завдяки своїй кмітливості він став їхнім улюбленцем і об’єктом просвітницького експерименту, але, долучившись до світу білих, до їхнього способу життя, Нат усе ж залишився лише чорним рабом. Водночас світосприйняття чорних остаточно стає чужим для нього. Роздвоєність свідомості героя призводить зрештою до виникнення низки психологічних комплексів.

Утім, перебуваючи під опікою своїх господарів, молодий Нат не завважує тієї небезпеки, яку приховує в собі його становище, хоча свідомість дорослого наратора наполегливо про це сигналізує. Маркований іронічною оцінною модальністю дорослого наратора, Нат постає тут як екзальтований, марнославний раб, що живе ілюзіями про власну свободу, обіцяну господарем. Єдине, що залишається спільним і незмінним для обох “я” наратора – це Біблія, яка визначає життя героя з дитячих років.

Завдяки християнському вихованню, яке дали Натові господарі, відбувається його духовне зростання, усвідомлення ним власної людської гідності. Саме біблійне вчення стає тим чинником, що, незважаючи на психологічну дистанційованість, наближує Ната до його народу, дає йому можливість зрозуміти те, чого він міг би не побачити, залишаючись лише улюбленцем своїх білих власників. У Ната виникає жагуче бажання допомогти побратимам змінити їхнє напівтваринне існування. Релігійне просвітництво чорних – ось у чому вбачає він можливість реалізації своєї винятковості. І лише те, що господар, який з дитинства обіцяв Натові свободу, невільно прирікає його на довічне рабство, перетворює духовного месію, яким уже подумки бачив себе Нат, на кривавого месника.

У третьому розділі – “Навчання війни” – відповідно до змін, що відбулися в житті героя, переструктурується й наратив, набуваючи типологічних ознак чорних “оповідань рабів” (“slave narratives”). При цьому В.Стайрон не зосереджує увагу на картинах фізичних страждань чорних, а здійснює екскурси в маловідомі лабіринти рабської психології. Принагідно трансформується також образ Ната, який тепер у трикстерській манері оповідає про свої поневіряння в рабовласницькому світі. Втім, Нат не типовий трикстер; його поведінка зумовлювалася необхідністю виживання освіченої людини в умовах нівелювання її особистості. Образ Ната у третьому розділі роману надзвичайно близький нараторові; між ними зникає дистанційованість, а іронія у ставленні до свого колишнього “я” змінюється на глибинну емоційну співзвучність.

Наратив третього розділу роману відображає процес визрівання ідеї повстання та причини його поразки. У розповіді про формування бунтарських ідей Ната ніколи не йдеться про його особисті страждання, а лише про муки всього чорного народу. Перелом, що відбувається у свідомості головного героя, приводить його до усвідомлення спільної з усіма чорношкірими долі й руйнує горизонт очікування читача, тобто унеможлиблює трактування бунту Ната як помсти за власні страждання.

Значна частина наративного матеріалу третього розділу присвячена планові, за яким нібито розгорталася повстання. Фактографічні дані про те, чи був він у історичного Ната, відсутні. Але, на думку В.Стайрона, Т.Грей міг навмисно обминути цей факт в офіційній версії “Визнань”, аби не створювати небезпеки виникнення організованих бунтів у подальшому. Для стайронівського ж бачення образу Ната Тернера факт попередньої підготовки повстання має принципове значення: по-перше, він засвідчує, що це був не стихійний заколот мстивих негрів; по-друге,

¹² *Ibid.* – P.109.

ґрунтовність Натового плану, поданого у творі, спростовувала твердження ідеологів рабства про неповноцінність чорношкірих. Крім усього, вводячи в текст роману план повстання, В.Стайрон наголошував, що причина його поразки аж ніяк не в невідповідності, а в нездатності ватажка до насильства. Парадоксальність психологічної ситуації полягає в тому, що неспроможність до вбивства породжена євангельським ученням, яке було центром духовного всесвіту Ната, але водночас саме Біблія стала джерелом його кривавих ідей.

Внутрішня боротьба, що відбувається у свідомості героя, виявляється на різних художніх рівнях. Скажімо, на рівні тексту біблійний дискурс, у якому перебуває свідомість Ната в роки визрівання його ідеї, характеризується фрагментарністю; дороговказом слугує лише Старий Заповіт із його войовничими образами та легендами, а Новий Заповіт із його вченням Христа залишається нібито поза увагою Ната, що свідчить про підсвідоме уникання героєм руйнівних для його кривавих планів новозаповітних ідей. На рівні образів у тексті представлені два, так би мовити, двійники Ната – Маргарет Вайтхед, біла дівчина, об'єкт його мрій, і Вілл, чорношкірий кривавий помічник Ната під час повстання. Ці образи уособлюють протилежні сторони душі героя: Божественне – Добро – Любов – Маргарет, Сатанинське – Зло – Ненависть – Вілл.

Маргарет стала єдиною людиною, яку, за свідченням істориків, власноруч убив Нат Тернер. Але саме після розгрому будинку Вайтхедів повстання пішло на спад – до остаточної поразки. У художній уяві В.Стайрона ці два факти набувають символічного значення. Вбиваючи Маргарет, фікціональний Нат намагається вбити найкращий бік свого “я”, втіленням якого став її образ. Проте це вбивство фактично призводить до поразки повстання. “Я переконаний, – зазначає письменник, – що він був раптово охоплений власною гуманністю. Частково тому повстання зазнало поразки”¹³. Отже, гуманізм Ната зробив його бунтівником, який постав на захист людської гідності, і водночас гуманізм Ната зробив його неспроможним довести справу до кінця. За умов відсутності будь-яких документальних підтверджень такої концепції, її можна вважати цілковито стайронівською інтерпретацією образу Ната Тернера та самого повстання.

Назва останнього, четвертого, розділу книжки – “Звершилося...” – не лише логічно маркує його хронологічний вимір – після повстання, не лише вказує на психологічний стан героя – приреченість, сум, тугу, а й, будучи біблійною цитатою (Ів. 19:30), втілює ідейний зміст цієї частини роману. Імпресіоністичний характер тексту розділу зумовлює багатозначність, невловимість та індивідуалістичність його інтерпретації, як і всього тексту роману в цілому. Звернення до Біблії свідчить про авторську інтенцію перенести вирішення питань, пов'язаних з образом Ната Тернера, у площину суто духовну, у вимір людських стосунків із Богом.

Отже, структурна організація роману, коли за присутності єдиного наратора оповідь ведеться в режимі діалогу, а кожний її пласт проходить ніби множинну апробацію з різних кутів зору, створює багаторівневу текстуру, відкриту для творчої рецепції. Саме за таких умов відбувається переосмислення образу Ната Тернера, а водночас і одного з епізодів американської історії.

¹³ *Plimpton G. William Styron: A Shared Ordeal // New York Times Book Review. – 1967. – October, 8.*

